

ՆԱՐԱ ԱՆՏՈՆՅԱՆ

ՀՈԳԵՎՈՐ ԵՐԳԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐՆ ԻՆՏՐԱՅԻ «ՆԵՐԱՇԽԱՐՀՈՒՄ»

20-րդ դարասկզբի արևմտահայ նորագույն բանաստեղծության գեղարվեստական զարգացման որակական առանձնահատկություններից մեկն է աստվածաբանական խորատեսությունը, որ բնութագրական է Միսաք Մեծարեցիի, Սիմեոն Գալստիանի, Արշակ Չոպանյանի, Վահան Թեքեյանի, Ինտրայի (Տիրան Չրաքյան) ստեղծագործությունների նեոտոմանտիկական-խորհրդապաշտական պատկերների բովանդակային առաջինը: Աշխարհիկ բանաստեղծությունն ապրում է քրիստոնեական-աստվածաբանական իմաստավորման միանգամայն առանձնահատուկ շրջափուլ: Հասարակական մտքի պատմության մեջ այդ հանգամանքը բացատրելի է դառնում տվյալ ժամանակաշրջանի ազգային հրատապ խնդիրների շեշտվածությամբ: Քրիստոնեականը դրսևորվում է՝ կապված թե՛ կրոնական գիտելիքների պատկերավոր արտահայտության և թե՛ համապատասխան խորհրդանշանների առկայության հետ:

Հոգևոր շեշտադրումներն Ինտրայի «Ներաշխարհ» (1906 թ.) քնարական արձակ պոեմում արտացոլվում են միջնադարյան հոգևոր երգի տարատեսակների հետ սերտ աղերսով, քրիստոնեական պաշտամունքային քնարերգության հետ միասնականությամբ: Քնարական արձակ պոեմը բովանդակային տարողունակ հոգևոր շերտեր ունի, որոնք բխում են հեղինակի քրիստոնեական դիմորոշումից և մեծ արժեք ունեն հայ գրականության մեջ հոգևոր երգերի զարգացումը խորհրդապաշտական ուղղության մեջ դիտարկելու, հոգևոր երգերի նորագույն կենսագրությունը բացահայտելու առումով: Նորաստեղծ հոգևոր այս երգն ինքնաբերական է, ավանդույթի հետ բերում է բանաստեղծ նորարարի անհատականության կնիքը: Կրոնական պատկերացումների հետ «Ներաշխարհ» ստեղծագործության մեջ մարմնավորվում են հոգևոր երգի ժամրաձևավորիչ հատկանիշներ: Քրիստոնեական քնարերգության գեղարվեստական ավանդույթներին դիմելով՝ բանաստեղծն արթնացնում է առհասարակ ազգային ինքնագիտակցությունն ու շեշտում հայ տեսակի, տրվածքի ուրույնությունը: «Ներաշխարհի» շրջանակներում հոգևոր երգը ներկայանում է փոքրիկ, ինքնուրույն հատվածներով, որոնք «կցորդներ» չեն, այլ գործում են ազգային նկարագրի, հայ ժողովրդի պատմության, նրա անցյալի հոգևոր և մշակութային կյանքի փիլիսոփայական հագեցվածությամբ:

Ինտրայի պոեմում ուշադրություն են գրավում բովանդակային և թեմատիկ այն մեծությունները, որոնք վերընձնադրում են միջնադարյան Հարցերի, Մեծացուցեցների, Օրհնությունների, Տէր յերկնիցների ոգու փառաբանական մոտիվները. «*Հոյս-Չուարթի՛ն մէջ. որո՛ւ մեղմ մեներգէն ետքը՝ երբ կարգը կուգար մեր խմբերգին՝ մեր ճերմակ շապիկներուն, մեր խաչանիշ ունոցներուն կարմիրին մէջ աւելի կամ մուգ իւրաքանչիւրնիս ալ ազնուացած, արժանատրուած, մեր հրճուալի ու միշտ անյաջող կերպով «միաբերան» սկզբնաւորութեան աղաղակով գոր դպրապետին օրինակն արձակել կուտար մեզի՝ ու-*

պատկերներն ու կառուցվածքը, որոնք կենսունակություն են հաղորդում հայոց միջնադարյան հոգևոր գրականության փորձին, վերակերտում հոգևոր երգը՝ եվրոպական ուղղության գեղարվեստական ձևի և բովանդակության հատկանիշներով: Այս համագամանքն ըստ էության պատճառաբանվում է հավատացյալ հեղինակի ապրած կյանքով, որը բանասերները դիտարկում են միայն 1915 թ. ողբերգական իրադարձությունների համատեքստում³: Վկայում են, թե Մեծ եղեռնը Ինտրայի հոգևոր հեղաբեկման սկիզբն է դառնում, երբ բանաստեղծը համաճարեղ Կոմիտասի մամն գիտակցության երկարատև մթազնում է ունենում:

Ժամանակակիցների կողմից բազմիցս վկայվել է, որ Ինտրան եղեռնի տարիներին սպիտակ դրոշը ձեռքին, Աստվածաշունչ մատյանը կրծքին սեղմած, ուղևորվում էր թուրքական գյուղեր՝ շարդերը հնարավորինս մեղմելու և խաղաղություն քարոզելու նպատակով: Ինտրային զինվորագրել էին թուրքական բանակ, բայց քանի որ զենք կրելուց հրաժարվել էր՝ բողոքելով մարդ սպանելու դեմ, թարգման-քարտուղարի պաշտոն էին տվել: Եվ բանաստեղծը դառնում է քրիստոնեական հովիվ, քարոզիչ⁴: Արդեն ճանաչված ստեղծագործող լինելով՝ հրաժարվում է ամենօրյա ստեղծագործական աշխատանքից, այրում է իր ձեռագրերը, այդ թվում՝ բանաստեղծական արժեքավոր մոր երկը: Նրա ավագ գրչընկերը՝ բանաստեղծ Վահան Թեքեյանը, այս մասին գրում է. «...Սիրային արձակ քերթվածներում շարք մը, գոր օրը օրին գրած էր ու շատ մը էջերը կարդացած ինձի և ուրիշ բարեկամի մը միասին՝ Սկյուտար, 1912-ին հավանորեն, և որում համար օր մըն ալ ըսավ թե այդքան իր սիրած մեկ աշակերտուհիի սերեն կնեղման էին այդ իրապես շատ գեղեցիկ էջերը: Այդելը պատահած էր երկար ընդհատումն էր ետք, կենթադրեմ կրոնա-քարոյական տագնապի մը հետևանք...»⁴:

Ելնելով «Ներաշխարհ» ստեղծագործության խորհրդապաշտական պատկերի քրիստոնեական «իմաստասիրության ու ոգու»⁵ հատկանիշներից (տե՛ս «Ներաշխարհ»-ն իր հեղինակեն դիտված), մենք հակված ենք կարծելու, որ նախքան հեղինակի քրիստոնեական քարոզիչ դառնալն էլ նկատելի բարձր էր նրա հոգևոր գիտակցությունը:

Հոգևոր երգերը, որոնցով հարուստ է Հայոց Եկեղեցին, հիմնականում գրել են հոգևորականները, թեև, ինչպես գրում է Աբեղյանը, «հոգևոր երգ հորինելը և երգելը ազատ է եղել բոլոր նրանց համար, ովքեր այդպիսի շնորհք են ունեցել»⁶:

«Ներաշխարհի» քրիստոնեական բովանդակություն ունեցող հատվածները մեզ համար պարզում են տարականոն հոգևոր երգեր, քանզի գրված են բավականաչափ ազատ, արձակ, առանց կանոնների: «Ներաշխարհում» հոգևոր երգի Օրհնություն, Մանկունք, Ողորմես, Համբարձին տեսակները կազմում են սաղմոսների և շարականների ժանրերի միջև ընկած, այսպես կոչված, միջանկյալ ժանրային տեսակ, որում դրսևորվել են Տ. Չրաքյանի կրոնական ըմբռնումները, կատարյալ կյանքի երազանքն ու ձգտումը՝ հավա-

³ Տիրան Չրաքյան, Երկեր, Երևան, 1981, էջ 5-26 (առաջաբանը՝ Ստ. Թովիչյանի):

⁴ Ինտրան շաքաթապահ քարոզիչ էր:

⁵ Նույնը, էջ 7:

⁶ Նույնը, էջ 323:

⁷ Գ. Հակոբյան, մշվ. աշխ., էջ 7:

տացյալ և աստվածավախ մարդու երևակայությամբ և ըմբռնմամբ: Գեղագիտական ելակետ ընդունելով Հիսուսի հռչակավոր *Լերան քարոզը*, բանաստեղծը փառաբանության երգ է հնչեցնում՝ «Երանի՛, երանի՛» սքանչելի բանաստեղծով:

ա) «Երանի՛ անոր որ սաստկապէս թրթռագին է, անդուլ թրթռուն է արփով. ահա անհկա է տեսանողը, հանճարը, դիցազնը, սուրբը, մարտիրոսը» (էջ 167):

*Երանի՛ անոր որ
սաստկապէս թրթռագին է,
անդուլ թրթռուն է արփով.
ահա անհկա է
տեսանողը,
հանճարը,
դիցազնը,
սուրբը,
մարտիրոսը:*

բ) «Երանի՛ անոց որ կարող են զեղման, անեսականութեան, եւ կրնան թոյլ տալ Արփին՝ յորդակոհակ թափանցելու զիրենք. որոց մէջ հիւլէկոյտերն անօսը են, որոց հիւլէկոյութիւնները լայնածիր են եւ ամբողջովին թրթռացումը մեծ է...» (էջ 167):

Ասենք նաև, որ խորհրդապաշտական գրականության մեջ աստվածաբանական քննության ուշագրավ ձեռքբերումներ ունի 20-րդ դարակազմի ռուսական բանաստեղծությունը: Նշանավոր բանաստեղծներ Վլադերի Բրյուսովը, Ալեքսանդր Բլոկը, գրաքննադատ և տեսաբան Վլադեալով Իվանովը ժամանակին ռուսական մամուլում, մասնավորապար «Аполлон» հանդեսում բանավիճային քննարկում կազմակերպեցին խորհրդապաշտության և աստվածգիտության մերձավոր հարաբերակցության հանգույցների շուրջ:

Վլադեալով Իվանովն այսպես է ձևակերպում խորհրդապաշտ բանաստեղծի կոչումը՝ «թետրոգ»՝ աստվածագետ: «Սիմվոլիզմի կտակարանը» դասախոսության մեջ գրականագետն այն միտքն է հայտնում, որ խորհրդապաշտական ուղղության որդեգիր բանաստեղծի կյանքը, ստեղծագործությունը իրենցից ներկայացնում են «աստվածագիտական սպասավորություն և ծառայություն», երբ բանաստեղծը հանդես է գալիս որպես «գերզգայական աշխարհի տեսանող»⁷:

Անդրեյ Բելին ռուսական խորհրդապաշտությունը հասկանում է աստվածաբանության հետ միևնույն ուղեծրում: «Արվեստը թաքնված կրոնական ստեղծագործություն է, երբ խորհրդապաշտությունը բանաստեղծական դպրոց է, այլ աստվածային մոր կյանք և մարդկության փրկությունը: Ահա ինչու խորհրդապաշտ բանաստեղծները աստվածաբաններ և մարգարեներ են»⁸:

Ասվածը հանգեցնում է այն եզրակացությանը, թե խորհրդապաշտությունը պետք է հասկանալ որպես աստվածգիտության ժամանակակից մոր ուղղություն: Համեմայն դեպք,

⁷ Борис Соловьев, Поэт и его подвиг, творческий путь Александра Блока, Москва, 1973, с. 347.

⁸ Борис Соловьев, Զվ. աշխ., էջ 350:

այդ եմ պահանջում ուսական պեղիայի խորհրդապաշտ հեղինակները, և այդ բանաձևը համապատասխանում է հայ իրականության միակ ամխառն խորհրդապաշտ բանաստեղծի՝ Ինտրայի հոգևոր կյանքի բնութագրին՝ ներառման ինքնակամ առումներով: Ահա թե ինչու քրիստոնեական ավանդության սահմաններում Ինտրան գիտակցված անցում է կատարում իդեալական, մտքերի լեզվի վերածված հոգևոր աշխարհ: Հեղինակի ապրած հոգևոր երևույթները հոգևոր գիտակցության հատուկ ձև են, որ մատնանշում են բարդ ապրումակցում: Ըստ նրա՝ մարդը, աշխարհում ու տիեզերքը զուգահեռ գործող գոյ են, որոնք համապատասխանում են աստվածային մտահղացմանը: Ինչպես մարդուն ուղղություն է տալիս իր անշուշտի հոգին, այնպես էլ «Ներաշխարհը» դեկավարվում է անտեսանելի գոյի՝ Աստծո արարչությամբ. «Վախճալով որ մանկութեանս կիրակիին անուշութեանը, սուրբ, խնկաբոյր, ծաղկաւէտ, լուսողող ու սուրբ անուշութեանը հետ չարաչար կը վարուիմ, գրեթէ վախճալով որ «Հայր Աստուծոյ» դէմ, Աստուծոյ դէմ բան մ'ըրած կ'ըլլամ, գրեթէ չեմ համարձակիր խոստովանելու թէ որչա՛փ այժմու կիրակին ձանձրոյթով, զգուանքով լեցուն է. մինչդեռ կիրակամուտքին զանգակը միշտ հնօրեայ վաղորդայնի՛ն երանութիւնը կը պատմէ տակաւին» (էջ 169-170):

Գրողը քրիստոնեական խորհրդապաշտությամբ հայտնաբերում է փիլիսոփայական բացատրություն ունեցող հոգևոր մի շարք իրողություններ. «Մարմինները հիւլէկոյտեր են որք ուրիշ բան չեն այլ Եթերի հոծոյթներ, Եթերի եղափոխական, ձեռափոխական վիճակներ: Նիւթ ըստածը խտացած, սահմանադրուած Արփն է...» (էջ 167):

Խորհրդապաշտությունը գոյության գերբնական էության ընդունումն է: Նրա ակունքները գտնվում են աշխարհի և Աստծո խորհրդավորության հիմնավորման մեջ: Մարդու աստվածավախությունը չի կարող վերանալ, այն միայն կարող է թաքնվել. «Վասնզի իմացականութեան կատարելութիւնը՝ իմացականութեան ծագումն ու վախճանը՝ դէմյանդիմանութիւնն է. տեսանողութիւնը, Հաւատը հանճարը, Սէր հանճարն է. եւ այս բառերը միեւնոյն միութիւն ու միեւնոյն զօրութեան այլազան ըմբռնումներն են միայն...» (էջ 165):

Մանկունք հոգևոր երգի թեման Ինտրան փոխառել է շարականներից, վերջիններս էլ ՄԺԲ Սաղմոսի «Օրհնեցէք մանկունք զՏէր, և օրհնեցէք զանուն Տեառն» սկսվածքից⁹: Եկեղեցական գրականության մեջ «մանկունք» բառը գործածվում է ոչ թե այժմյան իմաստով, այլ ժամավորի, քրիստոնյայի և հավատացյալի, ինչպես՝ «մանկունք եկեղեցոյ», «մանկունք հաւատոյ», «մանկունք Սիօնի» և այլն¹⁰:

Արձակին հատուկ ներքին լարվածությամբ, սեփական հոգու հոգևոր ըմբռնման միջոցով բանաստեղծը մոտենում է Աստծո, տիեզերքի գաղտնիքների բացահայտմանը: Մարդու ներաշխարհը չի կարելի հանգեցնել նրա ապրումների և սպասելիքների բացահայտմանը, անհատական իրավիճակների սրմանը, որովհետև վերջիններս հոգու հակադիր ուժերի բախումներից են ծնվում: Այն բնութագրվում է հուսախաբությամբ, հուզումներով, լարվածությամբ, քանի որ Ինտրան «Ներաշխարհում» առաջնորդվում է բարձրագույն

⁹ Գ. Հակոբյան. ԱԶՎ. աշխ., էջ 35:

¹⁰ Գ. Հակոբյան. ԱԶՎ. աշխ., էջ 75:

